

kenderiye 1981, s. 49-50; Hanbel b. İshak, *Zikru Mihneti'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Muhammed Nağş), Kahire 1397/1977, s. 35-36; Ya'kûbî, *Târîh*, Leiden 1969, II, 576-577; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VIII, 619, 631-645, 648; IX, 135-139; Ebû'l-Arab, *Kitâbü'l-Mihna* (nşr. Yahyâ el-Cübûrî), Beyrut 1403/1983, s. 253, 438-439; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Meynard), VII, 114-115; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 193; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 80-82; Abdülganî b. Abdülvehhâb el-Makdisî, *Mihnetü'l-İmâm Ahmed b. Muhammed b. Hanbel* (nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki), Kahire 1407/1987, s. 40; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 64, 84; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, Beyrut 1956, I, 40-43; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), II, 38-39, 48-50, 59; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 124-126; W. M. Patton, *Ahmad Ibn Hanbal and the Mihna*, Leiden 1897, s. 2, 3, 52, 127; M. Gaudefroy – Demombynes, *Muslim Institutions*, London 1950, s. 34-35; Fâruk Ömer, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye fi 'aşri'l-feuğa'l-askerî*, Bağdad 1397/1977, s. 121-122; W. M. Watt, *Islamic Political Thought*, Edinburgh 1980, s. 85-89; a.m.f., *Islamic Philosophy and Theology*, Edinburgh 1992, s. 34-35; H. A. R. Gibb, *Studies on the Civilization of Islam* (ed. S. J. Shaw – W. R. Polk), Princeton 1982, s. 11; D. Sourdel, *Medieval Islam*, London 1983, s. 77-79; a.m.f., "La politique religieuse du calife abbaside al-Ma'mun", *REI*, XXX (1962), s. 38-48; Abdülazîz ed-Dürî, *et-Tekvinü'l-târîhi li'l-ümme'ti'l-Arabiyye*, Beyrut 1984, s. 44; Fehmî Ced'ân, *el-Mihne: Baḥş fi cedeliyyeti'd-dini ve's-siyâsi fi'l-İslâm*, Amman 1989, s. 79, 189, 280, 284; Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 34-35; Hayrettin Yücesoy, *Tetauvürü'l-fikri's-siyâsi'inde Ehli's-sünne: Fetretü't-tekvîn*, Amman 1413/1993, s. 73-76; Ahmed Emin, *Duḥa'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), III, 169-186; G. Makdisî, *The Rise of Humanism in Classical Islam and the Christian West*, Edinburgh 1990, s. 5; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara 1999, s. 56-64; I. M. Lapidus, "The Separation of State and Religion in the Development of Early Islamic Society", *IJMES*, VI/4 (1975), s. 379; J. A. Nawas, "A Reexamination of Three Current Explanations for al-Ma'mun's Introduction of the Mihna", a.e., XXVI/3-4 (1994), s. 615-624; M. Hinds, "Mihna", *EI²* (İng.). VII, 2-6.

HAYRETTİN YÜCESOY

MİHR ü MÂH

(bk. MİHR ü MÜŞTERİ).

MİHR ü MÜŞTERİ

(مهر و مشتری)

İran ve Türk edebiyatlarında yazılan klasik aşk mesnevisi.

Şark edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn, Yûsuf ve Züleyhâ, Hüsrev ve Şîrin gibi klasik aşk konularının sıkça ele alınması şairleri farklı konu arayışlarına yöneltmiş

ve sembolik, alegorik veya temsili hikâyeler kurgulanmasına fırsat tanımıştır. Bu tür mesneviler arasında anlatımları, konuları, kahramanları ve olay örgüleri bakımından birbirine benzeyen Mihr ü Müşterî ve Mihr ü Mâh'lar da önemli bir yer tutar. Çok eski devirlerden beri yıldız adlarının kişilere verilmesinde veya yıldızların kişileştirilmesinde, kozmik cisimlerin insanların ve devletlerin talihine etki ettiğine dair inanış yanında onların eskiden tanrı addedilişi de önemli rol oynamıştır. Nitekim bu tür mesnevilerin hemen hepsinde Bedr, Behrâm, Esed, Keyvân, Nâhid, Cevzâ, Zühal, Utârid, Bercis gibi gök varlıklarının adları birer kahramanın adı olarak kullanılmıştır.

Mihr ü Müşterî ile eski İran aşk destanlarından sayılan ve anonim özellikleriyle yazıya geçirilmiş olan mensur *Mihr ü Mâh* kıssaları arasında (Oxford Bodleian Library, *Mecmûa-i Resâil*, Add., nr. 69) konu bakımından benzerlikler vardır. Bu destanda anlatıldığına göre Meşriq ülkesinin adaletli hükümdarı Hâver Şah'ın uzun yıllar sonra bir oğlu olur. Çok iyi yetiştirilen Şehzade Mihr ava çıktığı bir gün yolda Müşterî adlı Mağribli bilge bir tüccara rastlar. Müşterî ona Mağrib hükümdarının güzel kızı Mâh'tan bahsederek bir resmini gösterince Mihr, Mâh'a âşık olur ve babasından habersiz dostu Nikahter'le onu aramaya çıkar. Uzun maceralardan sonra sevdiğine kavuşur, evlenip mutlu olurlar (geniş bilgi için bk. Anbarcıoğlu, *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, s. 1-54; *DDI.*, II/2 [1975], s. 1-12).

Fars edebiyatında bu destanla birçok bakımdan ortak özellikler gösteren *Mihr ü Müşterî* adlı ilk mesneviyi yazan şair Assâr-ı Tebrîzî'dir (ö. 784/1382). Müellifin *'İşknâme* adını da verdiği eser kahramanları dolayısıyla *Mihr ü Müşterî* diye tanınmış olup toplam 5120 beyittir. Yazılış tarihi kaynakların çoğunda 778 (1377) olarak belirtilmişse de Zebîhullah Safâ eserin 10 Şevval 748'de (13 Ocak 1348) tamamlandığını ileri sürmektedir (*Târîh-i Edebiyyât der-İrân*, IV, 1027-1028). İki kahramanın da erkek olması bakımından diğer aşk mesnevilerinden ayrılan *Mihr ü Müşterî*'de iki gencin aşkı nefsanî arzularından arınmış derin bir dostluğun ürünüdür. Eserin Eski Anadolu Türkçesi'ne ilk çevirisini yapan Hassân bunu, "Ki işki odu illetten muarrâ / Dahî hem mihrî şehvetten müberrâ" beytiyle açıklar (beyit 216). Assâr'ın gerek tasvir ve tahkiyedeki

başarısı gerekse konuları anlatırken verdiği öğütler eserin beğenilmesine ve sonraki dönemlerde aynı konuda mesnevilerin yazılmasına sebep olmuştur.

Mesnevinin konusu kısaca şöyledir: İstahr Hükümdarı Şâpûr ile vezirinin çocukları olmamıştır. Bir gün avda rastladıkları bir pîr sayesinde şahın Mihr, vezirin Müşterî adı verilen birer oğulları dünyaya gelir. Okul çağına gelince her ikisi için bir hoca tutulur. İki çocuk birbirlerine aşırı bir sevgi duyar. Hâcibin kötü kalpli oğlu Behrâm, birbirini çok seven iki gencin bu yakınlığını haber verince hükümdar onları ayırır. Hükümdarın Bedr adındaki kölesi Müşterî'nin Mihr ile mektuplaşmalarına yardımcı olur. Fakat Behrâm eline geçen bir mektubu hükümdara gösterince idam edilmelerine karar verilir. Bedr, Müşterî ve Mihr'in idam edilmelerine hükümdarın yeğeni olan iyi kalpli Behzâd engel olur, Müşterî'yi ve Bedr'i Irak'a gönderir. Çok sıkıntılı geçen yolculuk esnasında karşılaştıkları bir kafilenin reisi Mehyâr onları Rey'e davet eder. Rey'e gidip bir hafta Mehyâr'ın konuğu olurlar. Bedr bir gün pazarda dolaşırken Müşterî'nin akrabalarından Mihrâb'ı görür, onu Müşterî'ye götürür. Bu arada Behzâd babasının hapse attığı Mihr'in de serbest bırakılmasını sağlar. Mihr ve sadık adamları Esed, Cevher, Sabâ Müşterî'yi aramak üzere Hint'e doğru yola çıkarlar. Behrâm yine bir hile düşünerek Mihr'i arama bahanesiyle İstahr'dan ayrılır. Müşterî ve Bedr, Rey'den Azerbaycan'a giderken bindikleri bir gemide tesadüfen Behrâm ile karşılaşılır. Behrâm'ın adamları onları denize atar, bir tahta parçasına tutunarak güçlükle kıyıya ulaşırlar. O sırada sahile avlanmaya gelen Derbend şehrinin hükümdarı bunları kurtarır. Bir ay sonra Müşterî, Mihrâb ve Bedr Deştikupçak'a doğru yola çıkarlar, birçok tehlikeyi atlatarak Kıpçak sınırına ulaşmayı başarırlar. Mihr ve arkadaşlarının Hindistan'a gitmek üzere bindikleri gemi batmak üzereyken başka bir gemideki yolcular onları kurtarır. Yolda pek çok felâketle karşılaşsalar da Hârizm'e varırlar. Ülke hükümdarı Şah Keyvân'ın huzuruna çıkarlar. Hükümdar kısa sürede Mihr'in birçok fende mahir olduğunu anlar. Hükümdarın kızı Nâhid Mihr'e âşık olur. Mihr de bir süre sonra Nâhid'in güzelliğine hayran kalır. Bu arada Semerkant ülkesinin hakani Sultan Karahan, Şah Keyvân'ın kızı Nâhid'i ister, dileği kabul edilmeyince savaş açar, ancak Mihr ve yanındaki 500 aske-re yenilerek esir düşer. Bu olaylar cereyan

ederken Müşteri ve arkadaşları Hârizm sınırına varırlar. Behrâm ve adamları da oraya gelmiştir. Behrâm, Müşteri'yi ve Bedr'i esir alır, fakat önceden şehre gitmiş olan Mihrâb durumu öğrenip Şah Keyvân'a haber verir. Behrâm yakalanır ve Müşteri tarafından canı bağışlansa da on gün sonra korkusundan ölür. Nâhid'le evlenen Mihr babasının ülkesine dönerek tahta çıkar. Müşteri de vezir olur. Beş yıl kadar sonra Mihr öncelikle Müşteri de aynı anda ölür. Cenazelerin kaldırıldığı akşam Nâhid de ölür, diğer dostları da kısa bir süre içerisinde vefat ederler.

Pek çok nüshası bulunan *Mihr ü Müşteri*'nin (meselâ bk. Tahran Millî Ktp., nr. 104; Tahran Melik Ktp., nr. 5934; British Library, Add., nr. 6619; Medine Ârif Hikmet Ktp., Fennü't-târîhi'l-Fârisî, nr. 4323; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4190, 4326; TSMK, Hazine, nr. 687, 705, 831; Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Ktp., FY, nr. 1005) Türkçe'ye birçok çevirisi yapılmıştır. Bunlardan ilki, II. Murad döneminde Osmanlı saray şairlerinden olduğu anlaşılan Hassân'ın padişahın emriyle 835 (1431-32) yılında gerçekleştirdiği 5403 beyitlik tercümedir. Tek nüshası Paris'te bulunan yazmanın (Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds, nr. 313) mikrofilm Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (mikrofilm arşivi, nr. 2170). Nüsha hareketli olup başlıkları Farsça'dır. Eser üzerinde lisans (Neslihan Özdoğan [vr. 1^b-13^a]) ve yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır (Hüseyin Kara [vr. 13^b-20^a], Nasrullah Özsoy [vr. 20^a-26^b], Kâmil Tiken [vr. 27^a-33^b], M. Okan Baba [vr. 33^b-39^b], Fatma Nur Yılmaz [vr. 39^b-45^b], 1986, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). İkinci çeviri II. Bayezid dönemi şairlerinden Münîrî İbrâhîm Çelebi'ye (ö. 927/1521) aittir. Nüshalarından biri British Library (Or., nr. 7742), diğeri Fâtih Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 1185) bulunan eser 6011 beyit olup girişinde Münîrî'nin ilâve ettiği tevhid, na't, münâcât, methiye yanında metnin çeşitli yerlerinde "şî'r" başlığı altında gazeller de bulunmaktadır. Eser üzerinde Ayten Akmandor doktora çalışması yapmıştır (*Münîrî ve Mihr ü Müşteri Mesnevisi*, 1983, AÜ DTCF Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı). Üçüncü çeviri Ağacan b. Emîr Hüseyin'e aittir (*DîA*, III, 504). II. Selim devri şairlerinden Pîr Mehmed Azmî de sultanın emriyle *Mihr ü Müşteri*'den 1000 beyit kadar tercüme etmiş, sultanın ölümü sebebiyle çeviri yarım kalınca oğlu Azmîzâde Mustafa Hâletî 500 beyit daha tercüme etmiş, ancak eser yine tamamlanmamış-

tır (*DîA*, IV, 349; Riyâzî, vr. 104^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1914). Kiçi Mirzâde Yahyâ Mîrî'nin (ö. 1008/1599) Farsça'sından aynen çevirdiği (Kınalızâde, II, 945) bir başka *Mihr ü Müşteri*'nin iki nüshası bulunmaktadır (İÜ, TY, nr. 3520; Medine Ârif Hikmet Ktp., Fennü'l-edebî't-Türkî, nr. 3501). Kaynaklarda Ümmüveledzâde Ali b. Abdülazîz'in (ö. 980/1572) (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1914), Molla Mâşîzâde Fikrî Dervîş'in (ö. 992/1584) (Ahdî, vr. 158^a) ve Lokmân b. Hüseyin'in de (ö. 1010/1601'den sonra; bk. *Osmanlı Müellifleri*, III, 136) *Mihr ü Müşteri* çevirilerinden söz edilmişse de bunlar henüz ele geçmemiştir.

Benzer bazı mesneviler *Mihr ü Mâh* adını taşımaktadır. Cemâlî-i Dihlevî'nin (ö. 942/1535) Hindistan'da Assâr'in etkisiyle yazdığı *Mihr ü Mâh* bunlardandır. *Mihr ü Nigâr* adıyla da bilinen bu eser 3600 beyit olup *Mihr ü Müşteri* ile aynı vezindedir ve Hindistan'da yazılan en eski Farsça mesnevi olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Cemâlî'nin *Mihr ü Mâh*'i çocuğu olmayan padişahın bir dervişin duasıyla oğul sahibi olması, Mâh'in sevgilisi Mihr'i aramak için yola çıkması, deniz yolculuğu ve bu esnada fırtınaya yakalanıp batan gemiden bir tahta parçasına tutunarak kurtulmaları, bir kalede devin öldürülmesi, Mâh'in Mihr'in ülkesinde evlenip babasının bulunduğu ülkede dönmesi ve orada hükümdar olması gibi birçok konuda Assâr'in *Mihr ü Müşteri*'siyle benzerlikler göstermektedir. İki mesnevi arasındaki en önemli farklılık Assâr'in kahramanlarının her ikisinin de erkek olmasıdır. Ayrıca Cemâlî bazı vesilelerle tasavvufî meseleleri de ele almıştır (geniş bilgi için bk. Anbarcıoğlu, *TTK Belleten*, XLVII/188 [1984], s. 1159-1162). XVII ve XVIII. yüzyıllarda Fars edebiyatında birçok şairin *Mihr ü Mâh* ya da *Hurşid ü Mâh* adıyla mesneviler yazmaya devam ettiği görülmektedir (a.g.e., XLVII/188 [1984], s. 1152). Bunlardan anonim *Mihr ü Mâh* ile Assâr'in ve Cemâlî'nin mesnevileri arasında birçok benzerlik vardır (bu üç eserin karşılaştırılması için bk. a.g.e., XLVII/188 [1984], s. 1164-1168).

Türk edebiyatında XVI. yüzyıldan itibaren *Mihr ü Mâh* adıyla yazılan mesneviler İran edebiyatındaki örneklerden oldukça farklıdır. Bunlardan Âlî Mustafa Efendi'nin eseri Şehzâde Selim (II. Selim) adına kaleme alınmış olup eski astronomi anlayışına ve Batlamyus kozmogonisi-ne uygun alegorik bir manzumdur. 1164 beyit olan bu aşk mesnevisinin iki nü-

shası bilinmektedir (Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 342; British Library, Or., nr. 7475). Kastamonulu Kiyâsî (XVI. yüzyıl) ve Çorlulu Zarîfî'nin (ö. 1032/1623) yazdığı *Mihr ü Mâh*'lar da günümüze ulaşmıştır. Ancak Âlî'nin eseri tasavvufî kavramların daha yoğun işlenmesi bakımından diğer ikisinden ayrılır (bunlarla ilgili tezler için bk. bibl.). Kaynaklarda Necâtî Bey (*Osmanlı Müellifleri*, II, 435) ve Hâmidî'nin (Küleçki, II, 94-124) *Mihr ü Mâh* adlı eserlerinin olduğu belirtilmekteyse de bunlar henüz ele geçmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîri, nr. 774, vr. 158^a; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 924-925, 944-946; Riyâzî, *Riyâzû's-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 104^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1914; Rieu, *Catalogue*, II, 626-627; *Osmanlı Müellifleri*, II, 435; III, 135-136; Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 213-215; *FME*, s. 303-304; Münzevî, *Fihrist*, IV, 3255; Meliha Ülker Anbarcıoğlu, "Mihr ü Mâh Kıssası", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1971, s. 1-54; a.mlf., "Der Bâre-i Kissa-i Mihr ü Mâh", *DDL*, II/2 (1975), s. 1-12; a.mlf., "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşteri Mesnevileri", *TTK Belleten*, XLVII/188 (1984), s. 1151-1189; a.mlf., "Kiyâsî'nin Mihr ü Mâh Mesnevisi", *Erdem*, II/4, Ankara 1986, s. 87-170; Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 133; Neslihan Özdoğan, *Mihr ü Müşteri, Hassân: vr. 1^b-13^a* (lisans tezi, 1982), İÜ Ed. Fak. Ktp., nr. 1800, s. 14; Zeynep Sabuncu, *Mihr ü Mâh: Mustafa Âlî* (yüksek lisans tezi, 1983), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, Tahran 1366, IV, 1027-1028; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, II, 148-154; Vedat Nuri Turhan, *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkidli Metni ile İncelemesi* (yüksek lisans tezi, 1995), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Numan Küleçki, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevî Edebiyatı*, Erzurum 1999, II, 94-124; A. Atilla Şentürk, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul 2002, s. 87-91; Orhan Bilgin, "Assâr-ı Tebrîzî", *DîA*, III, 504; Halûk İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", a.e., IV, 349.

A. AZMÎ BİLGİN

MİHRAB

(محراب)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan ilmi dergi.

İlk sayısı 15 Teşrinisâni 1339 (15 Kasım 1923), son sayısı 1 Nisan 1341 (1925) tarihli olup yirmi sekiz sayı çıkmıştır. Küçük boy ve kapaklı olan dergi birinci yıl on beş günde bir yirmi dört sayfa, ikinci yıl ayda bir kırk sekiz sayfa olarak yayımlanmış, bazan iki sayı birleştirilmiştir. Sayfa nu-